

Слободан Селинић, *Књижевна дипломатија. Међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века*, Београд, Институт за новију историју Србије, 2019, (426).

Институт за новију историју Србије објавио је 2019. године књигу *Књижевна дипломатија. Међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века* аутора Слободана Селинића, вишег научног сарадника. Књига представља резултат минуциозног архивског истраживања и ауторовог иновативног приступа међународној књижевној сарадњи као својеврсном облику дипломатског деловања југословенских писаца. Аутор детаљно прати разноврсне облике сарадње југословенских писаца организоване преко Савеза књижевника Југославије са колегама из разних земаља у периоду од педесетих до краја седамдесетих година 20. века, уочавајући политичке оквире који су диктирали и усмеравали ту сарадњу, као и циљеве које је она имала и ефекте које је постизала у ширењу југословенског утицаја у свету и представљању пожељне слике југословенске државе и културе.

На почетку књиге, Селинић је у Предговору (стр. 7–12), детаљно образложио мотиве бављења темом, приказујући књижевну сарадњу не само као културно, већ као прворазредно политичко питање. Управо међународни значај југословенске књижевности и њено преплитање са спољном политиком представљају кључну тему књиге. Аутор уочава и кроз читав текст прати зависност југословенских књижевних веза од политичких прилика, односно од спољнополитичке оријентације југословенске државе, задржавајући се пре свега на књижевним везама које су биле успостављане преко државне организације југословенских књижевника и које су неминовно следиле државну спољну политику.

Књига се састоји од осам тематских поглавља у оквиру којих се материја излаже хронолошки. У првом поглављу „Од блокаде са Истока до сарадње са целим светом“ (13–46), Селинић даје уводни преглед развоја књижевних веза у послератном периоду, указујући на кључне политичке преломне тачке и смернице које су утицале на оријентацију књижевне сарадње. Као полазна тачка истраживања узима се сукоб Југославије са Информбироом 1948. године, после којег су сви облици сарадње, па тако и сарадња југословенских књижевника, били усмерени ка земљама капиталистичког Запада. Касније наступа прекретница 1955. када долази до помирења са Совјетским Савезом и обнове сарадње са социјалистичким земљама, која је поново дошла у кризу после другог сукоба Југославије са совјетским блоком 1958. Од шездесетих година аутор уочава период најинтензивније сарадње која „није знала за идеолошке и политичке препреке у свету“, односно била је усмерена и ка источним социјалистичким и западним капиталистичким земљама, али и ка новим савезницима у ванблоковским земљама Трећег света. Истиче се, међутим, да је и у овом периоду сарадња била најинтензивнија са земљама Источног блока, са којима је била регулисана конвенцијама о културној сарадњи, са западним земљама је била инди-

видуална, а са несврстанима све време „скромна“. Временом, јачањем кризе државе и слабењем ингеренција савезних органа, сарадња преко Савеза књижевника Југославије је све више слабила и постајала формална, док је иницијатива за сарадњу све више прелазила на републичка и покрајинска удружења књижевника.

У другом поглављу, „У сенци политичких односа: сарадња и спорови са Источном Европом“ (47–192), аутор посебно прати сарадњу југословенских књижевника са књижевницима из земаља Источне Европе које су после Другог светског рата у оквиру хладноратовске поделе света спадале у политички систем социјалистичких земаља, односно земаља „народне демократије“. Пошто је ова сарадња била најинтензивнија и поглавље је најобимније и обухвата различите садржаје и проблеме који су разврстани по ужим целинама: уговори о сарадњи и размена посета писаца, совјетска окупација Чехословачке, састанци савеза писаца социјалистичких земаља, спорови са Бугарском око македонског језика, стручни домети посета Источној Европи, књижевни туризам по Источној Европи, политичка и идеолошка одмеравања, упознавање и стварање слике других средина, друштава и књижевности, и посете без стручне користи, односно са slabим стручним учинком.

У трећем поглављу „Везе са Западном Европом и САД“ (193–236), др Селинић прати развој и садржај ових веза после сукоба Југославије са Информбироом, указујући на поједине посете и велики утицај појединаца на одржавање те сарадње. Пажња је посвећена контактима са писцима из скандинавских земаља, Француске, Италије, СР Немачке и Сједињених Америчких Држава. Поменуте су посете југословенских писаца западноевропским земљама (Ото Бихаљи Мерин, Ерих Кош, Иво Андрић, Иван В. Лалић, Владан Десница, Миодраг Павловић и други), као и доласци страних писаца у Југославију (Жан-Пол Сартр, Артур Лундквист, Клод Авлин, Жан Касу, Сол Белоу и други).

Поглавље „Слаба и закаснела сарадња: Савез књижевника Југославије и несврстане земље“ (237–270), посвећено је развоју и проблемима сарадње југословенских писаца са писцима из несврстаних земаља Трећег света. Аутор закључује да је ова сарадња била „далеко испод важности ових земаља за спољну политику Југославије“ и да је „била остварена касно, слаба по интензитету, нередовна и недовољна“. Наводећи видове те сарадње, поједине посете и контакте са неким земљама (Египат, Алжир, Индија, итд.), Селинић трага за разлозима тако слабе сарадње и наводи географску удаљеност тих земаља од Југославије, недостатак финансијских средстава, непознавање прилика, неспремност на сарадњу, итд. Аутор је у посебно, кратко поглавље под насловом „Књижевна сарадња са Јужном Америком“ (271–286), издвојио и веома скромну књижевну сарадњу Југославије са земљама Јужне Америке (Мексико, Куба, Бразил, Чиле, итд.).

У наредном поглављу, „Балканске земље“ (287–304), аутор пише о регионалном повезивању са савезима писаца балканских земаља, Румунима Бугарима, Грцима, Турцима, Албанцима, и то преко конференција, састанака, посета и на друге начине. Ова сарадња је, бар формално, била лишена блоковске и идеолошке обојености, која је пратила сарадњу са социјалистичким земљама, па аутор закључује да је привлачила већу пажњу Савеза књижевника Југославије. Посебна целина у овом поглављу посвећена је билатералним везама са Грчком и Турском које су ојачале после војног и политичког приближавања овим земљама педесетих година 20. века.

У поглављу „Југословенска књижевност пред страним читаоцима“ (305–364), Селинић је посветио посебну пажњу Нобеловој награди коју је добио Иво Андрић 1961. године, као примеру успеха југословенске дипломатије и културе, истичући да су „дипломатска активност и углед земље помогли Андрићу да добије награду, а његово дело и награда су подизали углед земље у свету и још више оснажили промоцију њене културе“. У посебним целинама овог поглавља аутор пише о значају и тешкоћама превођења југословенских дела и објављивању антологија југословенске поезије и прозе у иностранству, као и о издавању и прекиду издавања часописа на страним језицима *The Bridge*. Смисао свих ових активности био је да се југословенска књижевност учини што доступнијом страним читаоцима.

У последњем поглављу „Унутрашња компонента међународне сарадње“ (365–382), аутор се бави начином уговарања сарадње, потписивањем конвенција, доношењем критеријума за избор делегата, сарадњом Савеза писаца са државним органима, политичким размирицама у Југославији и сукобима између појединих република. Селинић завршава бављење темом управо описујући процес децентрализације међународне сарадње, што је био део општих процеса растакања савезне државе, који је пратило и разбијање Савеза књижевника на прост збир републичких и покрајинских удружења.

После основног текста књиге дат је закључак на српском и енглеском језику и обиман списак извора и литературе, који поред фондова Архива Југославије и Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије, садржи седам наслова периодике и преко 70 наслова књига и чланака. На крају се налази регистар имена, који је од посебног значаја пошто се у тексту појављује велики број личних имена, југословенских и страних писаца. У текст је убачено неколико фотографија југословенских писаца из Фото-документације „Борбе“.

Књига др Слободана Селинића обилује подацима, примерима сарадње југословенских и страних писаца, њиховим утисцима са путовања, утисцима страних писаца о Југославији, итд. Аутор је закључио да је та сарадња увек у потпуности била на нивоу свог политичког значаја. У међународној сарадњи Савеза књижевника Југославије био је упадљив евроцентризам и ослањање на традиционалне везе (СССР, Француска, Италија, Румунија, Бугарска, Мађарска, Чехословачка, Пољска), уз видно заостајање у сарадњи са несврстаним земљама, у односу на политички ниво односа са њима. На подацима из архивске грађе утемељени су и Селинићеви закључци о интензитету, усмерењу и препрекама за развој књижевне сарадње југословенског савеза писаца са иностранством и о унутрашњој динамици те сарадње. Кроз текст могу се детаљно реконструисати и пратити књижевне везе Југославије са иностранством и прецизно упоређивати са политичким и дипломатским везама са појединим земљама у одређеном периоду. Поред спољнополитичке димензије, дело има и значајну унутрашњополитичку димензију пошто се из њега прецизно и на изворној грађи утемељено може пратити процес децентрализације југословенске државе, слабења федерације, јачања републичких центара и њихових међусобних трвења. У књизи су вешто повезани дипломатија, политика и књижевност, политичка и културна историја.

Све наведено чини књигу Слободана Селинића значајним достигнућем новије српске историографије, које се са пуним правом може препоручити и широј читалачкој публици.

(Драгомир Бонџић)

Русија/СССР и државност Србије/Југославије, Зборник радова,
књ. 37, Београд: Историјски институт, Москва: Институт
за славистику Руске академије наука, 2018, (371).

У оквиру сарадње Историјског института Београд и Института за славистику Руске академије наука настао је зборник радова који на подробан начин испитује кључна питања, догађаје и личности из историје српско-руских односа. Разматрана су општа војно-политичка питања, али је значај дат и питањима из области просвете, железница итд. Зборник чини 15 чланака, од којих су шест написали страни сарадници, а девет домаћи аутори. Значај зборника је у томе што разматра однос између успостављања нововековне српске државе и става Русије према битним питањима од узајамног и обостраног интереса између две словенске земље. Врлина књиге је у томе што су аутори детаљно реконструисали збивања, а то је било могуће јер су овладали огромном грађом сакупљеном из руских архива, али и међународних извора и литературе. Аутори су зналачки, са великом истраживачком пасијом, обрадили низ тема кључних за историју српско-руских односа и наше разумевање истих. Чланци обилују фактографским подацима који су везани за социјалне, политичке, економске, културне особености и домете.

Првих осам чланака обрађује период еманципације српске државе од Османског царства до Првог светског рата. У том раздобљу Русија је имала заштитнички интерес према Србији, што се може разумети пре свега у контексту њених тежњи да се профилише као важан, ако не и одлучујући фактор у решавању „источног питања“. Други део зборника се односи на период XX века и везан је пре свега за руски став према српској војсци у Првом светском рату, али и за нека друга важна питања која су оптерећивала српско-руске односе кроз XX век – попут Октобарске револуције, успостављања односа са СССР-ом, али и последњег сусрета Тита и Брежњева. Положај Русије као велике светске силе се умногоме мењао – од важног играча на међународном плану до државе партије након Октобарске револуције и стварања прве социјалистичке државе на свету. Током тих 180 година мењали су се и односи Србије и Русије, који су прешли пут од руског покровитељства српске независности до покушаја српске државне еманципације од велике и братске словенске државе. Аутори у појединим чланцима разбијају митове који су дуго били укорењени у српској историографији – попут тога да је званична Русија стајала иза планова Народне радикалне странке да се свргне краљ Милан и тога да је финансирала њихову активност. Аутор чланка то поткрепљује аргументима добијеним пре свега архивским истраживањем (А. Шемјакин).

Руско-српски односи рефлектују однос две братске државе које су играле на карту узајамне корисности. Србији је био потребан заштитник, неко ко ће моћи подржати тежње за очувањем и обликовањем нововековне српске државности, док је Русија у Србији видела прилику да на основу русофилије и братског православног осећаја између два народа учврсти свој престиж у међународним односима. Константин Никифоров сматра да Русија није била заинтересована за деобу Османског царства са Аустро-Угарском по линији Видин–Солун, као што су то тврдили Франтишек Зах и Илија Гарашанин. За писање чланака коришћена је и претежно необјављена архивска грађа из српских, руских, бугарских архива (Ј. Блажић-Пејић). Управо је широк

аспект тема од просвете, железнице до политичко-дипломатских питања требало да објасни узајамну везу и дубину којом су аутори чланака покушавали да објасне сву комплексност српско-руских односа кроз период од скоро два века. Значајан моменат јесте и осврт на генезу и улогу Русије као велике силе која је посматрала Србију као пијемонт уједињења јужнословенских народа (изузев Бугарске), чувара и браниоца идеје југословенства која се најдуже задржала код Срба.

Током скоро два века односи између Србије/Југославије и Русије/СССР мењали су се као последица рефлексивне међународних прилика и друштвених промена у Србији и Русији. Те промене су доводиле час до зближавања час до удаљавања у односима две земље (чланци С. Рајића, А. Тимофејева). Руски став према српској војсци анализиран је у радовима Ј. Вишњакова и Г. Милорадовића. Током XIX века уочљива је тежња Србије за националном еманципацијом и уоквирењем српског етничког простора јер је положај Србије био одређен важним геополитичким простором – у контексту решења „источног питања“ и опстанка Османског царства. Односи Србије и Русије нису увек били ни једноставни ни лаки, јер је Србија прошла далек пут – од тога да јој царска Русија буде покровитељ, преко тога да буде под сизеренством великих сила (Русије, Турске, Велике Британије, Француске, Аустрије) до Првог светског рата када је Србија подржавала Русију пре свега јер је у њој видела брану пангерманском блоку. Посебан значај је поклоњен спољнополитичкој оријентацији Југославије, зато што пружа научну основу за разумевање комплексних међународних и геостратешких интереса великих сила и показује генезу српске/југословенске спољне политике и њену активност.

Руско-српски односи су често зависили од међународне ситуације и места српске/југословенске државе у контексту истих. Чланци анализирају српски национални програм и српско национално питање, у склопу разматрања о личностима које су утицале на креирање српске националне и државне политике. Обрађена је и улога Русије у јеку српског националног ослобођења од Османског царства (Белов, Поповић, Никифоров). Пажљивим читањем уочава се промена, јер Русија од покровитеља постаје држава која 1856. године уступа покровитељство великим силама (Никифоров). Контакти Србије и Русије су се мењали у духу геополитичких промена током 180 година званичних дипломатских односа. Тај процес се може пратити до Првог светског рата када је Русија несумњиво пружила помоћ Србији.

Зборник *Русија/СССР и државност Србије/Југославије* представља друштвено корисну, а за научну заједницу значајну књигу. Изворна архивска документа су добро одабрана, научно и стручно представљена тако да читалац може брзо и лако сазнати оно што га интересује. Тежиште чланака је на важним питањима која су спајала српско-руске интересе. Тежиште односа се померало у зависности од међународне ситуације и државних интереса Србије и Русије. Србија као неизоставни део Балкана представља вечно жариште и чвориште проблема (Гускова). Балкан је представљен као место трајне политичке нестабилности, културних превирања и паралелних утицаја великих сила.

Захваљујући зборнику можемо пратити дуг историјски процес и пут који је Србија прошла од ослободилачких ратова с почетка XIX века до несигурне будућности XXI века, тражећи свој идентитет и улогу у европској породици народа. Ово опширно дело даје добар и темељан увид у проблематику коју аутори обрађују, тежећи

да детаљно разраде сваку тему. Тематика зборника није уско везана за један проблем или једно подручје проучавања, те аутори интегрирају различите теме (чланке) у дело широке употребе и значења. Књига садржи обиље података који су систематски приказани. Језик аутора је јасан, течан и разумљив читаоцима. Прегледност, као и систематичност излагања, језгровитост и читљивост препоручују ово дело како студентима тако и истраживачима хуманистичких наука. Истакнута је снага континуитета и посебан однос према традицији српско-руских односа. Посматрано у целини књига је окупила на једном месту вредне текстове који из различитих перспектива и ауторских позиција приказују сву комплексност односа у једном важном историјском периоду за Србију. Ова књига доноси нове чињенице и тумачења, пружа драгоцену основу за даља истраживања назначених тема и представља велики допринос историјској науци и разумевању савремених међународних односа.

(Далибор Кукић)

**Јасмина Живковић, Слободанка Цветковић, Весна Новковић,
Зоран Ташић, Великоградиштанска гимназија 1879–2019,
Велико Градиште, Средња школа „Милоје Васић“, 2019, (399).**

Значајан јубилеј од 140 година постојања Средња школа „Милоје Васић“ из Великог Градишта обележила је објављивањем волуминозне монографије *Великоградиштанска гимназија 1879–2019*. Монографија је дело групе аутора, обима 399 страна и састоји се од десет хронолошко-тематских целина у којима се прати развој ове средњошколске установе од оснивања до данашњих дана. На самом почетку читаоцима се у краткој уводној речи обратио директор школе Зоран Ташић, сажето приказујући историјат гимназије, представљајући актуелне активности школе и објашњавајући циљеве писања и структуру монографије. Уводна реч је потом дата у преводу на француски, немачки, енглески, руски и румунски језик.

У тексту монографије се јасно могу уочити два дела – први историографски, који обухвата период од оснивања гимназије 1879. до њеног гашења 1956. и други, хроничарски део који обухвата период од обнављања гимназије 1990. године до данашњих дана. Ова два периода су одељена временом у којем гимназија у Великом Градишту није постојала, од 1956. до 1990. Распон од преко 30 година непостојања гимназије у монографији је премошћен кратким поглављем у којем је објављено девет фотографија наставника и ученика Економске школе у Великом Градишту, која је радила у просторијама гимназије, из 60-их, 70-их и 80-их година 20. века.

Први део монографије је писан историографским методом, резултат је интензивних архивских истраживања, хронолошки прати развој гимназије у Великом Градишту уклапајући га у општи политички, друштвено-економски и културно-просветни развој Србије и касније Југославије и садржи обиман и богат научни апарат од скоро хиљаду фуснота. Ауторке овог дела су Јасмина Живковић и Слободанка Цветковић. Јасмина Живковић је ауторка поглавља *Школа у Краљевини Србији 1879–1914.* и *Школа у Краљевини Југославији 1919–1941.* Ауторка је прецизно реконструисала напоре да Велико Градиште добије гимназију, описала оснивање гимназије и њен рад, успехе и проблеме у периоду Краљевине Србије до 1914. године, за време Великог рата и у периоду Краљевине СХС/Југославије, између два светска рата. Колегиња Живковић је у посебним потпоглављима обрадила живот и рад Милоја Васића (1869–1956), ученика и професора Великоградиштанске гимназије, универзитетског професора и истакнутог српског научника и археолога; затим рад Професорског друштва-пододбора у Великом Градишту од 1920. до 1934; ученичку дружину „Југославија“ и подмладак Црвеног крста; и институт „благадејања“ – новчану помоћ државе ради олакшања школовања ђака сиромашнијег имовног стања.

Ауторка два потпоглавља у оквиру целине о раду гимназије у Краљевини Југославији је Слободанка Цветковић. Она је обрадила добротворне фондове и задужбине Државне реалне гимназије у Великом Градишту и истакла њихов значај у раду школе до 1945. године, а потом је посветила пажњу деловању интерната при Државној гимназији у Великом Градишту од оснивања 1930/31. школске године до гашења почетком 50-их година 20. века. У два посебна поглавља детаљно је приказала рад Државне реалне гимназије и Више самоуправне гимназије у Великом Градишту током окупације у Другом светском рату, уклапајући рад школе и живот и рад настав-

ника и ученика у тешке опште и просветне ратне прилике у Србији (*Школа у периоду Другог светског рата 1941–1944*), и рад Државне реалне гимназије после Другог светског рата, у периоду социјализма, све до гашења школе 1956. године (*Школа у периоду од 1945. до 1956*).

После кратког поглавља са неколико фотографија из периода када гимназија није постојала (*Школа у периоду од 1956. до 1990*), следи други део монографије који у ствари представља хронику Гимназије у Великом Градишту од обнове рада 1990. до данашњих дана. И док је први део текста подељен по великим историјским прекретницама, ратовима, други део се дели по значајним променама у самој организацији, структури и имену школе. Ауторка Весна Новковић, директорка школе од 2001. до 2015, написала је поглавље о гимназији на крају 20. и почетком 21. века (*Школа у периоду од 1990. до 2015*) у којем је детаљно описала материјално-техничке услове и организацију и структуру школе, представила запослене, ученике-успешне спортисте пројекте и културну делатност школе, рад појединих секција и рад ђачког парламента, стручно усавршавање запослених, такмичења, екскурзије, значајне посете школи и награде и признања која је школа добила у посматраном периоду. О истим темама је писао у последња два поглавља (*Школа у периоду од 2015. до 2018. и Школа данас*) актуелни директор школе Зоран Ташић, који је ступио на дужност 2015. године. Директор Ташић је прво описао рад Средње школе у Великом Градишту 2015–2018, а потом представио рад Средње школе „Милоје Васић“ 2018/19. године, после добијања имена по чувеном бившем ђаку, професору и научнику, описао актуелно стање и на крају упознао читаоце са мисијом и визијом школе. На крају монографије налазе се сећања четири ученика школе из различитих периода, који су већином и даље везани за школу и Велико Градиште. Ова сећања, из личног угла, сведоче о брзим променама на крају 20. и почетку 21. века, али и о оним вечним, увек и свуда истим, сећањима на гимназијске дане, професоре, друштво из разреда, одрастање. На крају књиге објављени су изводи из рецензија и захвалница установама, органима, организацијама и предузећима која су помогла издавање монографије.

Монографија *Великоградиштанска гимназија 1879–2019* се одликује добром композицијом и структуром. Свим посматраним периодима постојања и рада школе посвећена је потребна пажња. Нарочито је важно што је детаљно реконструисана потреба пограничне трговачке вароши за развојем гимназијског образовања и тежња и ентузијазам „предузимљивих Градиштанца“ који су 1879. резултирали оснивањем гимназије и постављањем темеља, на које се ослањао каснији развој средњошколског образовања у Великом Градишту. Детаљно представљање рада школе, уз све успоне и падове, проблеме (недостатак средстава, наставника и уџбеника, итд.), промене статуса и имена и прекиде и обнову рада, сведочи да Великоградиштанска гимназија није заостајала иза других, старијих и већих гимназија у Србији и да је представљала значајно културно-просветно средиште за саму варош, али и у ширим регионалним и националним оквирима. О односу мештана према гимназији и њеном значају и традицији говори закључак једне од ауторки да је „упорност да школа опстане као гимназија произилазила из искрене жеље, спознаје о традицији и значају Великог Градишта у битисању овог дела Србије, али и реалних потреба у школовању градиштанског подмлатка у средњој школи, за коју су Градиштанци са поносом говорили да је једна од најстаријих нижих гимназија у Србији“.

Посебно треба истаћи да је монографија богато документована и заснована на обимној архивској грађи, на низу фондова Историјског архива Пожаревац, Архива Србије, Архива Југославије и Војног архива у Београду и грађи Педагошког музеја у Београду. Поред тога, коришћена је и објављена грађа као и разноврсна историографска литература, како она о општим југословенским и српским политичким, друштвено-економским и културно-просветним приликама и процесима крајем 19. и током 20. века, тако и низ специфичних локалних студија, монографија и чланака који се баве друштвеним, економским, културним и просветним проблемима Великог Градишта и његовог окружења у посматраном периоду. На основу летописа, извештаја и друге школске документације детаљно је реконструисан рад Великоградиштанске гимназије и представљени су наставни планови и програми, уџбеници, инвентар, проблеми школе, наставно особље, упис, бројност, живот, рад и успех ученика, екскурзије, ваннаставне активности и место школе, наставника и ученика у друштвеном и културном животу Великог Градишта и околине.

С друге стране, на основу архивске грађе и литературе општег значаја историја Великоградиштанске гимназије је вешто уклопљена у турбулентна и често трагична историјска збивања на простору Србије и Југославије од краја 19. до средине 20. века. Велика вредност и допринос овог текста је што не говори само о историји гимназије у Великом Градишту, већ и о условима за развој и развоју школства у Србији у посматраном периоду уопште. Из текста се јасно види како и колико су опште историјске, друштвене, политичке, економске, правне и културно-просветне околности утицале на развој школства и на статус и рад саме Великоградиштанске гимназије. У рукопису се виде друштвене и културно-просветне прилике у Великом Градишту, али и у Краљевини Србији на размеђу два века. Сажето је представљена трагедија Првог светског рата и последице које је страдање оставило на школе у Србији, а посебно на гимназију у Великом Градишту; указано је на последице стварања југословенске државе, опадање значаја Великог Градишта као трговачког и привредног центра у новој држави, уједначавање школске законске регулативе, али и идеолошки утицај интегралног југословенства на школе у Југославији и Великоградиштанску гимназију 30-их година 20. века. Приказано је ново страдање током Другог светског рата, тешкоће у раду школа уопште и посебно Великоградиштанске гимназије, пре свега идеолошки притисак домаћих власти под окупацијом; и на крају, детаљно су представљене нове политичке и просветне околности после рата у социјалистичкој Југославији, нове комунистичке власти, њихове репресивне мере, идеолошки притисак и просветна политика која је у потпуности обликовала живот и рад свих школа, па и Великоградиштанске гимназије до њеног укидања 1956. године.

На крају, треба рећи да опис живота и рада средње школе у Великом Градишту у последње три деценије, од обнове гимназије 1990. до данас, представља жив документарни материјал о непрестаном напретку, модернизацији, опремању, реализацији бројних пројеката, успостављању међународне сарадње, живој културно-уметничкој и спортској активности, талентима, ваннаставним активностима и успесима ученика. Текст је утемељен на обиљу података и илустрован мноштвом фотографија, табела и спискова и може се рећи да, као и цео рукопис, представља драгоцену оставштину за будућност, сведочанство о наставку једне богате и дуготрајне традиције.

Књига је у целини богато илустрована и технички опремљена, штампана на квалитетном папиру великог формата, са обиљем квалитетних црно-белих и колор фотографија, али и документима, табелама, плановима, итд. Због свега тога, а посебно због квалитета, изворне утемељености и читљивости текста, монографија *Великоградштанска гимназија 1879–2019* заслужује све похвале, представља достојан начин обележавања вишедеценијске традиције и добар начин да се са радом и богатом историјом школе упозна стручна јавност и шира заинтересована публика. Сматрамо да ова монографија може бити узор за сличне подухвате у другим срединама.

(Драгомир Бонџић)

Зоран Кнежев, *Нови Сад: прошлост у причама*, Нови Сад, 2017, (541).

Изучавање локалне прошлости и афирмација завичајне историје тешко су могући без ангажовања градских хроничара који живо и занимљиво представљају варошку историју. Локални аутори, разних вокација, проналазе догађаје, личности и бројне податке о урбанистичком, демографском, културном, привредном, политичком и сваком другом развоју, који би иначе били заборављени. Историјска наука, пак, све се више окреће од политичке ка изучавању прошлости свих аспеката живота, међу њима и градског.

Нови Сад је после дугог ишчекивања недавно добио књигу неуморног истраживача завичајне прошлости Зорана Кнежева која представља скуп његових текстова о прошлости новосадске урбане заједнице, писаних углавном за потребе веб-публицистике.¹ Слојевитим приступом кроз разноврсне варошке теме и грађанска збивања, са мноштвом детаља и богатством описа, књига нас води кроз урбану историју на препознатљив и веома атрактиван начин. Њени текстови су писани кратко, јасно и информативно за ширу јавност и старосну популацију. Они нису научни радови, али су истраживачки текстови са покрићем у смислу грађе. Интересовање јавности и стваралачки полет аутора учинили су да у изузетно кратком року од објављивања прве светлост дана угледа и друга књига.

Кнежева дуго година интересује прошлост Новог Сада и заиста је далеко одмакао у истраживању ових простора, што потврђују његови досадашњи пројекти. Аутор је фото-монографија, документарних филмова, интернет сајта, радио емисија. Учесник је више научних скупова, монографија, пројеката, трибина и предавања. Своје текстове објављивао је у периодичним часописима и новинама. На разне начине сарађује са установама културе града: музејима, архивима, библиотекама и позориштима. Поседује завидан број старих фотографија, разгледница и осталог материјала о Новом Саду, Војводини и Србији. Свој материјал и фото-документарну грађу уступао је несебично разним градским институцијама, часописима и публикацијама. Најављује остваривање више штампаних и видео пројеката из историје Новог Сада, за које је скупио позамашан материјал.

Стицај пословних околности омогућио је Кнежеву да се потпуно посвети овој материји и истраживању прошлости и историје Новог Сада и Војводине. То је реткост, јер су професионални историчари пре свега пословно везани за установу у којој раде и немају ту слободу и време. По основној струци није историчар, нити претендује да то буде, већ је хроничар и публициста кога не спутавају круте научне стеге и литерарне форме. То никако не значи да велики део његових радова није настао на основу мукотрпног проучавања извора и архивске грађе. Други значајан метод његовог рада и прикупљања информација јесте контакт са познаваоцима прошлости и учесницима збивања, који се броје на хиљаде.

1 Зоран Кнежев, *Нови Сад: приче из прошлости*, Нови Сад 2016.

*

Аутор је ову, другу по реду, књигу поделио на три структурална и тематска дела: *Староградске приче*, *Причају нам стари Новосађани* и *Против свих застава*. Одлучили смо да овом приликом наведемо наслове свих прича, јер ниједан општи опис не би обухватио сву разноврсност тема, нити специфичности појединих прича.

Староградске приче, којима почиње књига, заправо су наставак, под истим називом, прича из претходне ауторове књиге (*Старе градске приче*), с том разликом што се у њој говори о прошлости са већом научном апаратуром и историјским сазнањима. Нови аспекти казивања се налазе у причама као устаљеном облику ауторовог обликовања историјске грађе из далеке и ближе прошлости. Приче: *Први знаци живота на простору данашњег Новог Сада*, *Да ли су Римљани градили Римске шанчеве*, *Насеља из прошлости града*, *Први дани Петроварадинског шанца*, *Прве куће и улице*, *Када је Нови Сад имао два центра*, *Први новосадски вашари*, *Када је Фугтог гарантовао Пешти купусом*, *Марија Терезија, кума Новог Сада*, *Прича о новосадским хлебовима*, *Ко су били први новосадски „тајкуни“*, *Рани фудбалски живот Новог Сада*, *Прва ноћна утакмица у Новом Саду*, *Кроз стара новосадска гробља*, *Када се летело балоном и змајем у Новом Саду*, *Прича о „Сахат кули“ на Тврђави*, *„Каменички штифт“*, *„Новосадско грађанско стрељачко друштво и данашњи „Еђшиг“*, *Прича о „Уклетој кући“*, *Самостан Св. Јураја*, *Црква на Текијама*, *Новосадска саборна црква и њених пет рестаурација*, *О стваралаштву Захарија Орфелина*, *Војвођани у Црној Гори*, *Две посете Марка Миљанова*, *Теслина молба Матици српској*, *Прича о чика Јови Змају*, *Најзначајнији задужбинари Новог Сада*, *Трандафилови*, *Чланови династије Обреновић у Новом Саду*, *Авионска трагедија у Алпима*, *Трагедија Новосађана у Смедереву 5. јуна 1941. године*.

Што се тиче првог дела, ваља се осврнути на прошлост исказану у овим причама, као што је прича о Римским шанчевима. Зоран Кнежев је кренуо трагом записа из прошлости. По њему, „Дунав је био главни урбаниста града, пошто је веома често у прошлости мењао свој ток, самим тим и околину Новог Сада“. Он наводи налазе археолошких истраживања, износи разне верзије у вези са изградњом шанчева који су и даље „једна велика мистерија“. У овом делу се, такође, описују некадашња насеља поред и на месту Новог Сада, почечи насеља, урбанизација, пописи, Алмашки крај, јавни објекти.

Аутор је велику пажњу посветио новосадским гробљима, при чему је уложио велики напор и знање у свом истраживачком послу и својеврсној малој социолошкој студији. Ово је, у ствари, оригиналан рад аутора јер нам пружа више могућности за расправу. Он спомиње бројна имена од историјског значаја из прошлих времена, која су отргнута од нашег заборавља и о којима би се могла написати посебна књига, јер је фундаментални део ове приче написао Зоран Кнежев. Можда треба издвојити епитафе који су исписани на споменицима, од којих би се могла, такође, сачинити посебна књига. Пажње вредне су приче у којима се спомињу цркве, писци и песници, као што су Захарије Орфелин, Марко Миљанов, Змај.

Други део књиге, својеврсне енциклопедије о историјском, друштвеном и породичном животу, носи назив *Причају нам стари Новосађани*. Основно обележје ових прича је њихова аутентичност, публицистичка сликовитост. Приче: *Кроз Подбару* и *Салајуку (поводом 300 година насељавања Алмашког краја)*, *Тихи шапат*

старих новосадских улица, На левој обали Дунава, Празновања у Војводини, Једно од најлепших излетишта Новосађана, И омнобусом је било скупо, Најлепше жене Војводине, Некадашње новосадске свадбе, Прича о ченејским салашима, Прича са Слане баре, Некадашња новосадска „Циган-мала“, Иза Шуццовог млина, Прича о Карловачкој гимназији и њеним ђацима, Старе новосадске куће где су некада биле кафане, Прашина са периферије, Прича о новосадском музичару са камп кућицом, Чувени свирци који су свирали у новосадским кафанама, Сексуалне и остале новосадске афере, Новосадска берза љубави, Новосадска полиција после Првог светског рата, Први земаљски конгрес гостионичара, Традиционална карневалска поворка у Петроварадину, Хрвати у Новом Саду, Шта је некада било, а чега више нема, Прича о Футошком парку.

Издвојићемо две социјалне приче – *Прича о Сланог бари* и *Некадашња новосадска „Циган-мала“*. Ова тема је данас постала светска; у Новом Саду се о томе такође доста говори, посебно о њиховим главним проблемима, као што су социјално збрињавање и образовање. Аутор је забележио демографске и врло тешке социјалне проблеме становника са периферије Новог Сада, пре свега Цигана, уз запажања о њиховом насељу и верским обичајима. Нису заобиђени ни приватни живот Новосађана, спортска дешавања, афере.

Трећи део књиге, у којој има елемената хрестоматије, носи назив **Против свих застава**. Приче: *Улога бана Јелачића у рушењу Новог Сада, Рушења и разарања Новог Сада 1849. године, Како је рушен Нови Сад за време и након Другог светског рата, Прича о утицају обавештајних служби на овим просторима, Тајни боравак кнеза Трубецког у Новом Саду, Како су Срби Новосађани дочекали ултиматум Србији 1914. године, Утицај Првог светског рата на прилике у Новом Саду, Коко је српска војска ушла у Нови Сад 9. новембра 1918, Одлуке Велике народне скупштине 25. новембра 1918. године, Прва посета регента Александра Новом Саду, Четнички покрет у Новом Саду, Нови Сад 27. марта 1941. године, Из архива специјалне полиције за време Другог светског рата, Почети деловања ОЗНЕ у Војводини, Ко је био Шицер из „Салаша у Малом риту“, Прича о „Рајиној шуми“, Прича о масонима.* Издвојићемо две велике табу теме, о којима се врло мало писало, али којима је Кнежев посветио велику пажњу и респект, износећи на видело потиснуте истине о страдању и проверене чињенице житеља овога града. То су публицистички сегменти посвећени четничком покрету и Рајиној шуми.

Велика непознаница било је постојање четничких удружења пре Другог светског рата. Аутор открива да их је било по свим већим градовима и селима Војводине, али и по градовима широм Краљевине Југославије, где год је живео српски живаљ. Он наводи називе села и градова у којима су постојала четничка удружења, бележећи њихове називе. Четништво је заступало тезу о Југословенству као политичком идеалу, а нарочито служење краљу, отаџбини и народу. Коста Пећанац је основао удружење четника у Новом Саду 1933. године, које је тада бројало око 500 чланова. Кнежев је ову тему везану за Нови Сад, као и за Војводину, испричао врло детаљно, са обиљем података, дајући им значај који су они имали између два светска рата. У овом поглављу постоје бројни документи из архива или штампе која је објављивана између два светска рата, као и упечатљиве фотографије из њиховог живота. Кнежев је начинио пионирски подухват причама о четницима и четништву, као патриотском

покрету, чиме је скинуо многе велове мистерије о њима и ставио на увид читаоцима једну намерно потискивану табу тему.

Најпотреснија и најтрагичнија у књизи јесте *Прича о Рајиној шуми*, о којој се писало претежно фељтонски и фрагментарно. Кнежев је дао најцеловитију слику историјског трагизма овог стратишта, остављајући за собом многе контроверзе и недоумице о тим догађајима, стварајући од „Рајине шуме“ симбол велике грађанске и националне трагедије. Страдање српског, јеврејског и ромског становништва од стране локалних Мађара током 1942. године остаје и данас најстравичнији масовни злочин. Ту спада и Новосадска рација. Аутор није заобишао ни тему о злочинима победничке стране у Бачкој, где је било елемената реваншизма. Што се тиче овог стратишта Кнежев цитира бројна документа, води разговоре са знаменитим личностима, поузданим сведоцима из тог времена. Злочини који су почињени у „Рајиној шуми“ су стравични и бестијални и до те мере су имали лошег одјека у нашој јавности.

У овом поглављу написано је више страница о тајним службама, које су се сукобљавале на овом подручју у прошлости. Из тог миљеа ваља издвојити причу о Шицеру из филма „Салаш у Малом риту“, утврдивши да је то био др Јурај Шпилер, чију биографију детаљно износи и образлаже. У овај круг спада и прича о масонерији, која је такође била распрострањена не само у Новом Саду већ и у целој Краљевини Југославији.

Руковођен трагањем за истином, желећи да овековечи неиспричане приче, аутор је начинио велики стваралачки подвиг. Књига прати и оживљава прошлост у већим тематским оквирима, што јој даје адекватну монументалност, испричану на јасан, прегледан и конкретан начин. Публикација је богато употпуњена ретко виђеним фотографијама, мапама и другим графичким прилозима који прате садржај, као и песмама знаменитих песника. Ова књига, као и целокупан опус Зорана Кнежева везан за прошлост града, представља значајан допринос културно-историјској баштини Новог Сада.

(Дејан Јакишић)

Eckhart G. Franz – Thomas Lux, *Einführung in die Archivkunde*, Darmstadt, WBG, 2018, (209).

Када се говори о претечама савремених европских архивистичких приручника, прича – по правилу – почиње помињањем Јакоба вон Рамингена и његова два рада који су штампани далеке 1571. године у Хајделбергу.¹ Данашња немачка архивистика, делом и под утицајем овако дуге традиције, располаже са више савремених уџбеника-приручника.² Мада је велика вероватноћа да би у срединама са не толико развијеном архивистичком културом и публикација из горњег наслова била уврштена међу приручнике, ипак се у њеном предговору изричито наглашава да та публикација није ни приручник ни уџбеник, већ нека врста увођења и вођења кроз свет архивистике.

Увод у архивистику није једина књига те врсте, но на немачком говорном подручју она има најдужу традицију међу актуелним издањима: књига се први пут појавила 1974. године, у време када је њен аутор Екхарт Франц, између осталог, предавао на чувеној архивистичкој (вишој) школи у Марбургу, а ово девето, проширено и допуњено, издање се појавило већ након Екхартове смрти, под уредништвом његовог сарадника и колеге Томаса Лукса. У вези са насловом књиге битно је знати да је немачки појам *Archivkunde* само један од израза за архивистику,³ али и да тај појам данас већ носи нијансу архаичности, па се тако све ређе употребљава за архивистику као науку, а чешће за познавање практичне архивистике – за онај њен део који се, некад пејоративно а некад не, назива еснафском делатношћу.⁴ Ова књига се свакако више бави теоријским делом архивистике, али наслов најновијег издања није било прикладно мењати због континуитета; услед тога, вероватно нећемо пуно погрешити ако претпоставимо да се и у наведеној промени нијансе у значењу речи може видети одраз еволуције коју је доживела немачка архивистика током времена.

-
- 1 У складу са тадашњим обичајима, наслови ових дела су необично дугачки, тако да чак и њихови данашњи званични библиографски описи најчешће садрже само скраћене називе. За наше потребе биће довољно ако те радове идентификујемо почетним речима њихових наслова, па тако: први рад почиње речима *Von der Registratur...*, а други речима *Summarischer Bericht...*
 - 2 Наводимо само последња издања неких приручника који су чешће у употреби: Adolf Brenneke – Wolfgang Leesch, *Archivkunde 1–2*, München, et al: Saur, 1988/1993; Johannes Papritz, *Archivwissenschaft 1–4*, Marburg: Archivschule, 1998; Friedrich Beck-Eckhart Henning (Hg), *Die archivalischen Quellen*, Köln : Böhlau, 2012. Не заборавимо да је почетни део првог издања првопоменуте књиге шездесетих година XX века био преведен на српскохрватски језик, али је утисак да је, тада још увек, недовољно прецизна немачка и југословенска архивистичка терминологија у великој мери била разлог слабијег квалитета тог превода.
 - 3 Мирко Андроић, главни и одговорни уредник, *Рјечник архивске терминологије Југославије*, Загреб: Савез друштава архивских радника Југославије, 1972, 1.
 - 4 Бернارد Хома, рецензија књиге ауторског пара Екхарт – Лукс, *Увод у архивистику*. <http://www.informationsmittel-fuer-bibliotheken.de/showfile.php?id=8992> (приступљено септембра 2019).

Увод је подељен на пет поглавља, а ова су распоређена у 40 мањих одељака који се завршавају исцрпном библиографијом. Поглавља су прегледно и логички дата: почев од дефинисања појма архива и навођења најчешћих врста тих институција, преко указивања на разноврсност докумената, до сажетог описа архивистичких полова, односно до предочавања могућности и начина истраживања при раду у архиву. Књига се завршава са два прилога: у првом су дати основни подаци о архивима у Немачкој и Аустрији (адресе и библиографски подаци о најважнијим публикацијама), док су у другом подаци о осталим архивима, превасходно европских земаља. Дате библиографске податке аутори књиге сматрају селективним – наглашавајући како је, поред немачког, већа пажња посвећена радовима на језицима којима архивисти немачког говорног подручја најчешће владају (енглески и француски), али и указујући да је развоју струке значајно допринела архивистичка продукција на италијанском, шпанском и „пре свега на словенским језицима“.

Прво, уједно и најкраће, поглавље покушава да одговори на питање: шта је то архив? Одговор на ово кратко питање није тако једноставан и нисмо сигурни у којој мери ће, неке без неопходних предзнања, то бити јасније након читања овог дела књиге, но о тежини тог задатка сведочи и чињеница да је пратећа библиографија овог поглавља много дужа од самог текстуалног дела.

Други део је посвећен представљању историјског развоја архива и приказу врста тих институција. Поред навођења низа општепознатих детаља, разматра се и сарадња немачких архивиста са нацистичким режимом. Пред Други светски рат око 80% немачких архивиста било је у чланству Националсоцијалистичке немачке радничке партије (НСДАП),⁵ а припадницима те струке било је поверено издавање уверења о аријском пореклу – чиме су они у извесном смислу одлучивали о животу и смрти својих суграђана. Архивисти су у својству експерата учествовали у планском одношењу грађе из окупираних области одмах после почетка рата. Свршетком рата, у процесу денацификације, лустрација међу архивистима је, барем у окупационим зонама западних савезника, обављана прилично површно и „уз умерену самокритику“. Слика не би била потпуна ако не бисмо поменули и супротне примере, попут архивисте Ернста Познера (1892–1980), који је, након присилног пензионисања у Немачкој (1935) и краћег заточеништва у концентрационом логору, емигрирао у Америку и тамо остварио завидну каријеру у струци: проглашаван је за нестора америчке архивистике,⁶ али је постао и један од главних посредника између америчке и послератне немачке – европске архивистике.⁷

5 Аутор поменутог четвортотомног архивистичког приручника Јохан Паприц (1898–1992) од 1937. године био је члан наведене партије. Поменута књига ауторског пара Бренок–Леш има посвету историчару-архивисти Алберту Бракману (1871–1952), који је од 1932. умногоме допринео интеграцији немачке историјске науке у националсоцијализам. Ingo Haar, *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2000, 106 и 297.

6 У енглеским текстовима се користи израз *dean*.

7 Познер је, између осталог, учествовао у адаптацији књиге америчког архивисте Шеленберга *Модерни архиви*, за потребе немачких читалаца. Српскохрватски преводиоци те књиге служили су се у великој мери немачким преводом, јер су сматрали да је много

Треће поглавље обрађује проблематику архивске грађе. Разматра, између осталог, ситну некњижну штапану грађу, која има двојни библиотечко-архивски карактер. У немачким архивима неретко постоји посебно одељење задужено за различите врсте документационо-информационог штапаног материјала (извештаје, обрачуне, статистичке прегледе). Пракса је да се такав материјал најчешће евидентира према издавачу, а не према правном-физичком лицу, посредством којег је тај предмет доспео у архив. У делу овог поглавља које се бави електронским базама података и дигиталним информацијама интересантно је навођење примера Земалског архива Баден – Виртемберг који у свом одељењу у Лудвигсбургу од 2006. године поседује дигитални магацин (ДИМАГ) за чување електронских база података, али уз до данас нерешено питање проблема преклапања дигиталне и аналогне архивске грађе.

У четвртном делу се говори о архивистима и њиховим задацима: о некадашњим архиваријусима, заправо службеницима-регистраторима; о каснијим архивистима-правницима; о данас још увек најчешће заступљеним историчарима-архивистима; као и о неминовности да се у скорој будућности архивистичко образовање чине два дела – један општи, и други састављен од уже стручне специјализације.

Последње поглавље се бави питањима коришћења грађе, а на његовом крају су као илустрација дати примери на које детаље, односно могућности ваља обратити пажњу приликом истраживања неких, у Немачкој релативно често обрађиваних, тема.

Главни недостатак *Увода* посредно произлази из чињенице да је ова књига већ више пута издавана, па је у најновијем издању недовољно пажње посвећено ажурирању података који су се временом променили – попут навођења извесних интернет адреса које више нису актуелне, или упућивања на одређена места у књизи на основу броја одељака и пагинације који су важили пре допуне и проширивања публикације.⁸ Међу мане се може убројати не сасвим прецизно навођење библиографског податка о ауторству, код реферата дугогодишњег директора Архива Југославије Фрања Биљана (1924–2005) о архивским информативним средствима у служби науке. На Седмом међународном конгресу архива у Москви 1972. године Биљан је овај реферат поднео у коауторству са архивистима Сергијом Вилфаном и Милошем Милошевићем.⁹ У сваком случају, без обзира на наведену непрецизност у *Уводу* – као што је поверавање тог конгресног реферата 1972. године југословенским архивистима било схваћено као знак признања архивистици земље коју су ти стручњаци представљали, тако би се и данашње помињање тог излагања у иностраној стручној литератури могло разумети као својеврсни траг некадашњег угледа те архивистике.

разумљивији европским архивистима од енглеског оригинала. Т. Р. Шеленберг, *Модерни архиви: принципи и техника рада*, Београд: Савез друштва архивиста Југославије, 1968, предговор.

8 На страницама: 154, 160, 162, 163 и др.

9 Биљан Ф, *Средства информаци архивов на службе науки : доклад на VII Международном конгрессе архивов, Москва, 21–25 августа 1972 г/* сост. при участии С. Вильфана и М. Милошевича/, Москва : Внешторгиздат, 1972, 54.

Код нас је тај реферат накнадно објављен: Биљан – Вилфан – Милошевић, „Обавештајна средства архива у служби науке“, *Архивист* : Савез друштва архивских радника Југославије, 1–2 (XXIII), 1973, 21–56.

Напокон, *Увод у архивистику* представља сажет преглед – неку врсту катихизиса – те професије. Књига пружа добар информативан преглед архивистике, а првенствено је намењена онима мање упућенима у ту струку. Девет досадашњих издања најбоље показује како, напоредо са постојањем квалитетних уџбеника и приручника који опсежно и исцрпно обрађују сва битна питања те науке, у друштву постоји стална потреба за општијим и једноставнијим приказом основа архивистике. Нашој стручној јавности ову књигу препоручујемо као солидну полазну тачку, односно као оријентациони увид, у актуелне спознаје архивистике на немачком говорном подручју.

(Милован Цветановић)

Давор Лазаревић, *Руска емиграција у Пироту*, Пирот, Историјски архив Пирот, 2019, (225).

Међуратни период представља изузетно историјско раздобље, не само због важних политичких, друштвених и економских промена. У оквиру бурних миграцијских процеса који су се дешавали на тлу Европе свакако је међу најзначајнијима егзодус руских избеглица. Доласком белих Руса Србија/Краљевина СХС добија значајно појачање на научно-културном и уметничком пољу. Свако од њих је дао део себе Србији, оставивши при том снажан траг и печат у локалном сећању и традицији. Руска емиграција је свој статус пре свега заслужила добрим образовањем, великим организационим способностима, као и широким спектром деловања.

Давор Лазаревић је успео да учини много за разумевање проучаване тематике, јер је једна од предности књиге *Руска емиграција у Пироту* његова истрајност у стварању смисленог контекста – како локалног и регионалног, тако и на подручју које обухвата знатно већи обим. Мотивација аутора била је у томе да друштвеној и политичкој проблематици подари дубински и слојевит историјски контекст на основу којег је настала књига. Сама књига представља вредно сведочанство о заједничким прегнућима усмереним према изградњи Пирота, чиме започиње процес преобликовања града. Аутор је прецизно изнео историјске чињенице и представио кључне промене које приказују допринос руске емиграције. Он приказује везу руске емиграције са развојем Пирота узимајући у обзир комплексну мрежу тих односа. Прецизно и дубоко продирући у саму бит њеног значења за српску националну историографију, јасно је показао судбинску исплеплетеност српског и руског народа.

Описани су кључни протагонисти, са кратким увидом у обележја њиховог опуса. Дата је комплексна мрежа односа и детаљи животних прича који су преовладавали између учесника саме друштвене интеракције. Објашњавајући концепт локалне историје, књига делује као мост између традиције и модернизације самога града. Аутор прецизно реконструише хронологију, која пружа чврст оквир и структуру у којој он успева да унесе нове теме и приступе самој области проучавања. У овом случају простор и време су битне одреднице сећања у саставу идентитета руске емиграције. Захваљујући различитим обележјима и степену развијености концепт простор – средина у овој књизи надилази локални контекст.

Сама конфигурација руске емиграције у 20-им и 30-им годинама ХХ века је плод друштвених и политичких промена. Интензитет и карактер емиграције имао је велики друштвени значај, нарочито у условима убрзаних друштвено-економских промена након Првог светског рата, када специфичан положај пограничних градова добија на интензитету и карактеру. Немерљиви су допринос који је руска емиграција имала у тим временима и њена улога унутар српског народа, захваљујући поновном усмеравању према друштвеном, историјском и духовном оквиру којем је српски народ и припадао од првих контаката са руским народом. И управо на тој гранично просторно-временској линији видимо рефлексije тог односа и међусобног прожимања.

Лазаревић је усредсређен на описе различитих особености, на њихову распростањеност и успомену на њих, јер су наративи имплицитно послужили за илустрацију њихових судбина. На основу продубљеног сагледавања нарочито се исти-

че осликавање општих културних и животних прилика руске емиграције у Пироту. Књига може послужити као импулс за истраживање историје знатног већег простора, јер има елемената које надилазе домене националне историографије. Намера аутора јесте опис настанка емиграцијског језгра кроз критички преглед емиграције као историјског и политичког феномена. Ово је књига о једном месту до којег је аутору веома стало. Руска емиграција је оставила неизбрисив траг у развоју Пирота, и управо је чување успомене на људе који су бежећи од невоља у Русији оставили траг кључно за разумевање суштине ове књиге. Ту је руска емиграција пронашла своје уточиште, другу отаџбину, то је место где су они своје знање и стручност подигли на виши ниво. Сазнања до којих је аутор дошао резултат су вишегодишњег изучавања феномена руске емиграције.

Аутор анализира друштвене и политичке околности, у чијим оквирима се издваја део који говори о заједничком раду на добробити и развоју српско-руских односа. Књига спаја богат етнички и културни микс који је лежао испод површине Пирота. На темељу обимне архивске грађе, али и других извора, аутор успева да прикаже друштвени значај који је руска емиграција имала у развоју града. Највећи део књиге посвећен је руским избеглицама, где аутор успешно реконструише њихове судбине. По образовној структури било је ту различитих профила: професори, сликари, свештеници, официри итд. који су дали значајан допринос тадашњем друштву, десеткованом у ранијим ратовима. Аутор ставља тежиште на објашњење различитих перспектива и погледа руске емиграције. Захваљујући описима кључних протагониста и увидом у обележја њиховог опуса, стичу се специфичне интерпретације које указују на дубоку повезаност аутора са обрађеним материјалом и самом идејом.

Захваљујући руској емиграцији долази до промена у социјалном животу, које су допринеле другачијим виђењима и културној разноликости. Емиграционо деловање и примена нових идеја играли су кључну улогу у економском, културном, политичком и социјалном развоју града Пирота. Руска емиграција се састојала од великог броја људи са различитим пореклом, културом, радним искуством, животним стилевима. Иако су били географски расути широм Европе, примећује се извесна кохезија руске емиграције, јер су остали посвећени свом начину живота ширећи своју културу и традицију.

(Далибор Кукић)